

Tilbagevækst og pension: En neoliberal succeshistorie

Skrevet af: **Bent Gravesen** | Offentliggjort: 23. april 2019

Indledning

Går det, som et stort flertal af politikerne i Folketinget ønsker, skal en dansker årgang 1971 runde de 70 år, før vedkommende kan gå på pension. Dermed lægger Danmark sig ifølge [en opgørelse fra Finansministeriet](#) helt op i toppen som det EU-land, der har udsigt til den allerhøjeste pensionsalder i fremtiden. Vi følges kun af Grækenland og Holland, der ligger lige i hælene på Danmark med en lovbestemt pensionsalder på henholdsvis 69,6 og 69,3 år. Danmark er utvetydigt helt i front, når det gælder om at sætte pensionsalderen i vejret. Ingen andre lande er gået så langt så hurtigt. Denne artikel prøver at tegne et omrids af en forklaring på, hvorfor det er gået sådan.

Det er ikke svært at sige, hvornår og hvordan Danmark erobrede sin førerposition. Det sket med den såkaldte velfærdsaftale, som Venstre, Konservative, Socialdemokraterne, Dansk Folkeparti og Det Radikale Venstre indgik i 2006, og som alle partierne stadig holder fast ved. Det store ryk skete således under en bragende økonomisk højkonjunktur, kort inden den danske økonomi sammen med store dele af verdensøkonomien ramte muren med finanskrisen.

Senere på den anden side af selve finanskrisen har de borgerlige partier bag velfærdsaftalen udbygget den danske føring med en lang række af små og større reformer. Det skete først og fremmest med den såkaldte tilbagevækningsreform i 2011, hvor Venstre, konservative, Dansk Folkeparti og de radikale fremrykkede de forhøjelser af den efterløns- og folkepensionsalder, der blev besluttet med Velfærdsaftalen i 2006, med fem år. Samtidig aftalte de en drastisk forringelse af efterlønsordningen. Efterlønsordningen blev reduceret til en treårig ordning med en betydelig modregning for pensionsopsparing. Selve gennemførelsen af denne rundbarbering af efterlønsordningen blev overladt til Helle Thorning Schmidt-regeringen, der påtog som at videreføre VK-regeringens økonomiske politik i bredeste forstand.

Men dette er kun de konkrete politiske beslutninger. Denne artikel forsøger at gå bag om disse aftaler og beslutninger. Artiklen forsøger at undersøge, *hvordan* det er lykkedes det borgerlige Danmark at nå dertil, hvor danskernes fremtidige pensionsalder har udsigt til at blive den højeste i Europa. Hvordan kunne det ske med aktiv socialdemokratisk medvirken og opbakning, og hvorfor viste venstrefløj sig ude af stand til at mobilisere en bredere til modstand? Artiklens tese er, at det borgerlige Danmark gennem en blanding af heldigt og velovervejede strategiske valg skabte sig relativt unikke muligheder for at gennemføre en omfattende, men modsigelsesfyldt politisk neoliberalisering af alder og pension.

Undervejs i analysen vil der blive lagt vægt på at analysere de revner, sprækker og indre modsætninger, der også er en del af denne succeshistorie. Dette er vigtigt, fordi det kan bidrage til at forstå, hvorfor vi i dag ser et begyndende, men endnu usikkert socialt og politisk opbrud fra denne politik i bl.a. den folketingsvalgkamp, der allerede er i fuld gang, mens denne artikel skrives.

Neoliberalisme som doktrin

Først skal det kort skitseres, hvad der i denne artikel forstås ved neoliberalisme, neoliberalisering og ikke mindst neoliberalisering af alder og pension.

Neoliberalisme er et omdiskuteret begreb. Begrebet er gennem de seneste 20-30 år blevet forstået på mange forskellige måder. Undertiden er begrebet nærmest blevet mere brugt som skældsord og politisk fjendebillede end som analytisk begreb. Da denne artikel forsøger at forklare den danske udvikling som et eksempel på neoliberalisering af alder, tilbagetrækning og pension, er det nødvendigt at redegøre nærmere for, hvad der i denne artikel forstås ved neoliberalisme og neoliberalisering af alder og pension. Uden et nogenlunde veldefineret begreb om neoliberalisme vil det ikke give analytisk mening at karakterisere den danske udvikling som neoliberalisering af alder og pension.

Mange fra både den akademiske og politiske venstrefløj har forstået neoliberalismen som et mere eller mindre veldefineret idéset. Neoliberalisme er blevet defineret som en ideologisk doktrin, f.eks. som en fundamentalistisk markedsdoktrin.

Neoliberalisme defineret som markedsideologi er ofte blevet brugt til at karakterisere politiske modstandere med, selv om de pågældende sjældent eller aldrig selv ønsker at vedkende sig betegnelsen neoliberalist. Undertiden har definitionen haft betænkelig lighed med en stråmandsdefinition, hvor andre mere eller uretmæssigt er blevet tillagt bestemte synspunkter, som derefter er blevet nedgjort.

Det skal ikke her diskuteres, om sådanne former for definition af neoliberalisme vil kunne bruges til at fremme et givet politisk formål eller ej. Her skal det blot konstateres, at en sådan form for definition ikke kan bruges til at øge den indsigt og forståelse, der er denne artikels formål. Dermed udelukker jeg ikke på forhånd, at en definition af neoliberalisme som et vist fælles normativt idékompleks eller som doktrin vil kunne indgå i en mere omfattende definition af neoliberalisme og neoliberalisering. Derfor skal der nu ses lidt nærmere på, hvad der karakteriserer neoliberalismen som normativ og filosofisk doktrin.

Neoliberalisme kan indledningsvist defineres som en doktrin, der ontologisk og normativ tager udgangspunkt i mennesker som rationelle og egoistiske med unikke subjektive livspræferencer. Normativt prioriterer neoliberalisme så menneskers negative frihed fra ydre primært kollektiv og statslig tvang, og denne frihed fra bl.a. statslig tvang gøres til det primære normative mål for samfundet.

Dette normativt-filosofiske udgangspunkt kobles dernæst til en forestilling om et naturligt og spontant udviklet økonomisk marked. Forestillingen er, at et marked, der adskilt fra stat, politik og institutioner, vil udgøre det optimale udgangspunkt for at realisere den ønskede frihed fra kollektiv og statslig tvang.

Den neoliberale doktrin ser således ikke blot markedet som menneskers frivillige og lige udveksling af varer og tjenesteydelser. Markedet ses samtidig som det bedst egnede redskab til allokering af ressourcer i forhold til opfyldelse af flest mulige menneskers forskellige unikke, subjektive behov. Neoliberalismen kan dermed karakteriseres som en idépolitisk doktrin, der argumenter for en symbiotisk treenighed mellem maksimal økonomisk effektivitet, unik individuel behovsopfyldelse og samlet samfundsøkonomisk vækst.

Neoliberalisering som politisk strategi

Men neoliberalisme er andet og mere en idépolitisk doktrin. Definerer man alene neoliberalisme og neoliberalisering rent idépolitisk, vil det nemt føre til uproductive forestillinger om ideer, der på mere eller mindre uforklarlig vis virker i verden. Ideernes fritsvævende magt. Dermed vil der mangle fokus på, hvordan og med hvilke sociale og institutionelle bærere, ideerne bliver i stand til at præge og forandre samfundet. En rent idépolitisk tilgang og definition vil således rumme en betydelig risiko for at se den danske succeshistorie alene som en ren idépolitisk sejrsgang, hvor de neoliberale ideer vinder stadigt større opbakning og sympati op gennem de sidste 20-30 år. Det ville blive en historie om et sæt neoliberale ideers fremmarch og nedkæmpning af andre idéer, herunder

ikke mindst socialdemokratiske, keynesianske og velfærdspolitiske ideer ² og det vil som det vil fremgå nedenfor matche

endog meget dårligt med det, der synes at være sket i Danmark de seneste 20 år.

Internationalt er neoliberalismens sejrsgang ganske vist flere gange blevet forsøgt skrevet som en historie om, hvordan de neoliberale ideer efter at have ført en marginaliseret rent teoretisk tilværelse først bliver populariseret af diverse liberale politiske tænketanke og akademiske selskaber ³.

Denne historie rummer en vis sandhed, men langt fra hele sandheden. De neoliberale tænketanke mv. synes op gennem efterkrigstiden at have fungeret som en slags idepolitiske genbrugsbutikker, der løbende og med vekslende held har forsøgt at sælge de markedsdoktrinerne til politikere, medier og borgere. Men tilbage står det afgørende spørgsmål om, hvordan de neoliberale ideer bliver solgt, købt og omsat til politisk effektive strategier for konkrete samfundsforandringer, og hvor nogle af de neoliberale ideer synes at blive omsat til en noget anderledes praksis, end de neoliberale lærebøger foreskriver. Dette kan den danske neoliberalisering af alder og pension ses som et udtryk for. Her sker neoliberaliseringen, som det vil fremgå af det følgende, i noget andre former og ikke mindst med noget andre begrundelser end de 'klassisk' neoliberale.

Derfor er der brug for at definere og se nærmere på neoliberalisme og neoliberalisering som politisk strategi for at kunne analysere og forstå neoliberalismens politiske og folkelige sejrsgang og ikke mindst for at forstå, hvordan og hvorfor en lang række socialdemokratiske partier endte med mere eller mindre at indoptage neoliberal tænkning og politik. Neoliberalisme må derfor defineres som både idékompleks og politisk-økonomisk forandringspraksis.

En sådan dobbeltdefinition gør det ikke alene muligt at analysere, hvorfor neoliberalismens succes ikke nødvendigvis ene og alene skal findes i evnen til at efterleve og realisere de neoliberale dogmer. Samtidig bliver det muligt at forstå, at neoliberalismen ikke automatisk kommer til kort og ender i krise den dag, hvor den neoliberale teori kommer i konflikt med virkeligheden ⁴.

Neoliberale strategier kan sejre uden nødvendigvis at gå den snorlige vej mod de neoliberale dogmers eventyrland.

Da finanskrisen meldte sit indtog i 2007, blev krisen af mange på venstrefløjens set som selve neoliberalismens krise, fordi finanskrisen i den grad satte spørgsmålstegn ved den uhæmmede deregulering af de internationale finansmarkeder. Forventningen var, at det måtte indvarsle en politisk nedtur for neoliberalismen og de mange neoliberalister. Finanskrisen ville så at sige give den materielle begrundelse for, at der måtte gøres en politisk ende på neoliberalismen inden for nær fremtid.

I dag ved vi, at det ikke gik sådan. Mere end et årti efter finanskrisens start dominerer neoliberalistisk politik og institutioner efter et kort reguleringsintermezzo fortsat i bl.a. europæisk politik. Nogen har forsøgt at forklare det neoliberale come back med de europæiske socialdemokratiets knæfald for neoliberalismen og manglen på tilstrækkeligt attraktive idepolitiske alternativer. En sådan forklaring er for mig at se ikke i stand til at analysere, hvorfor hverken socialdemokratiene, den politiske venstrefløj eller andre sociale og politiske strømninger ikke har været i stand til for alvor at udfordre neoliberalismen ret mange steder trods finanskrisens nærmest himmelråbende diskrepans mellem idé og virkelighed, mellem dogme og praksis. Havde det været så let, at neoliberalismen kunne overvindes alene ved at pege tilstrækkeligt meget fingre ad forskellen mellem finanskrisens virkelighed og de neoliberale og neoklassiske teoribøger, burde venstrefløjen for længst have vundet store sejre.

Denne artikel opererer derfor med en definition af neoliberalisme som en helhed af idépolitisk dogme og politisk strategi. Her kan neoliberalismen som politisk strategi udmærket vise sig succesfuld trods en endog betydelig modsætning mellem idédoktrin og politisk praksis. Dette indebærer imidlertid, at der kan være behov for yderligere at føje en dimension til definitionen af neoliberalisme, nemlig neoliberalisme som institutionaliseret i det samlede politisk-økonomiske system.

Institutionaliseret neoliberalisme

Ligesom det var fortegnet og misvisende kalde Sovjetunionen for socialismens virkeliggørelse, vil det i dag være forkert at definere virkelighedens institutionaliserede neoliberalisme som markedsfundamentalismens virkeliggørelse som økonomisk-politisk system. I stedet kan man overveje at definere og analysere virkeligheden institutionaliserede neoliberalisme som den 'reelt eksisterende neoliberalisme', ligesom Sovjetunionen og de østeuropæiske lande før 1989 er blevet analyseret som 'reelt eksisterende socialisme'.

Med et begreb om den reelt eksisterende neoliberalisme betones den institutionaliserede neoliberalismes afhængighed af en række nationale økonomiske, sociale og normativt-politiske forudsætninger. Disse forudsætninger kan være indlejret i såvel folkelig hverdagsmoral ⁶ politisk praksis som selve de politiske institutioner.

Neoliberalismens tre dimensioner (idéset, politisk strategi og institution) vil som sejrende neoliberalisme altid være mere eller mindre indlejret og forankret socialt og politisk-institutionelt ⁶. Det neoliberale eventyr om den fulde adskillelse af økonomi og politik er og forbliver et eventyr. De økonomiske processer fungerer i virkelighedens verden ikke uafhængigt ved siden af samfund og politik. Hverken i velfærdsstaten eller i den reelt eksisterende neoliberalismes modificeringer heraf. De økonomiske processer udfolder sig altid som sociale processer og relationer, der er indlejret og viklet ind i både økonomiske og politiske institutioner i både staten og det civile samfund.

Med det her kort skitserede udgangspunkt bliver det muligt at analysere en neoliberalisme, der er karakteriseret ved en praksis, der adskiller sig væsentligt fra de markedsfundamentalistiske utopier og alligevel mere eller mindre uantastet fortsætter med at reproducere moralsk og politisk troskab mod disse utopier i forskellige sociale klasser. Det bliver muligt at analysere en neoliberalisme, der trods åbenlyse modsætninger, revner og sprækker, alligevel formår fortsat at være klasse-mæssigt og bredere folkeligt forankret.

Med det her kort skitserede neoliberalisme-begreb historiseres neoliberalisme som fænomen. Neoliberalisme ses ikke Neoliberalismen med stort N og i bestemt form. Det giver ikke mening at tale om én bestemt - mere eller mindre global - neoliberalisme. Neoliberalisme ses derimod som historisk foranderlig. Neoliberalisme må ses som en idépolitisk ambition om udbredt markedsregulering af en selvstændiggjort økonomi som et nærmest modsætningsfrit og værdineutralt økonomisk rationale. Som en anden politisk kamæleon tager neoliberalisme farve af virkelighedens stadigt skiftende udfordringer. Men dette ændrer imidlertid ikke ved, at den reelt eksisterende neoliberalisme er præget af en stærk politisk normativitet og klasse-mæssig forankring.

Neoliberalismens styrke og succes ligger ofte fjernt fra 'det neoliberale eventyr'. Styrke og succes skal ikke primært findes i de neoliberalistisk inspirerede politikeres hoveder, men i de valg af politiske strategier, der gør den virkeliggjorte neoliberalisme mulig bl.a. ved at hente accept og opbakning hos bredere sociale klasser og lag.

Neoliberalisme som succesrig politisk bevægelse og praksis er sjældent eller aldrig det, nogen har kaldt en paleoliberalisme. Det er ikke den liberale stenaldermand, der i praksis realiserer en række neoliberale ideer om det frie markeds naturlige velsignelser.

Neoliberalismens aldersdoktrin

Hvad karakteriserer så neoliberalismens doktrin i relation til alder og pension? Neoliberalisering af alder handler om normative forestillinger om seniorernes adfærd i forhold til arbejdsmarkedet. Om seniorernes adfærd, hvad angår salg af arbejdskraft (herunder tilbagetrækning eller ikke). Idealet er her, at det enkelte menneske som rationelt, (egen)nyttemaksimerende aktør frit på arbejdsmarkedet kan til- og fravælge deltagelse på arbejdsmarkedet efter egne unikke subjektive - og købedygtige - livspræferencer. Direktøren med tilstrækkelig pensionsopsparing og formue skal frit kunne vælge, om han vil fortsætte i direktørjobbet eller trække sig tilbage til landstedet og golfbanerne uanset

alder. Tilsvarende skal den nedslidte murer og social- og sundhedshjælper frit kunne vælge, om de fortsat vil prøve at holde fast i deres arbejde eller hellere vil satse på haven og børnebørnene vel at mærke finansieret af det, de selv måtte have sparet op til pension. Dermed står alskens statslige tilbagetrækningsordninger, uanset om det måtte være efterløn, folkepension, seniorførtidspension eller noget helt fjerde i princippet i vejen for den 'rene' neoliberale vision og alderdom og pension. Som normativt ideal hylder neoliberalisme en forestilling om, at man helst skal blive ved med at arbejde, så længe man kan.

Dermed kommer det neoliberale aldersdogme tæt på praksis i og idealer for det 19. århundredes bondesamfund. Her var det ofte normen, at man blev ved med at arbejde, så længe man kunne. Ofte skete det ved gradvist at overgå til mindre og mindre fysisk krævende arbejde. Denne ældreadfærd kan også genfindes inden for det 19. århundredes håndværk og mindre industri. Det ideal er nu mere eller mindre genopstået inden for de seneste 20-30 år som neoliberal fremtidsvision.

Neoliberalisering af alder som politisk strategi

Ikke mindst i de europæiske lande er der gennem de seneste 20-30 blevet udviklet et utal af strategier for komme nærmere en sådan neoliberal vision for alder, tilbagetrækning og pension. Der har været igangsat en lang række nationale overvejelser, som undervejs er blevet inspireret og påvirket på tværs af grænser i bl.a. EU og OECD-regi.

Ser man nærmere på de forskellige neoliberalt inspirerede overvejelser, er det slående, hvorledes neoliberalismens metodologiske individualisme har givet en særlig skævhed i både problemformuleringerne, analyserne og de dertil hørende strategiske svar. Den neoliberale doktrins fortalere sætter sig ganske enkelt ikke den opgave at analysere, hvorledes arbejdsmarkedet er indlejret i en række sociale relationer og magtforhold. Dermed kastes der slet ikke lys over de sociale magtforhold, der gennem tiden har åbnet eller lukket for forskellige menneskers livsmuligheder, når de kommer op i årene. Den neoliberale tilgang analyserer således ikke rammerne for den enkelte senior adfærd og udbud af arbejdskraft. F.eks. påkalder udviklingen i virksomhedernes efterspørgsel efter seniorer sig slet ikke interesse. Virksomhedernes efterspørgsel efter seniorarbejdskraft tages blot for givet, som noget der ikke bør reguleres.

Derimod interesserer den neoliberale doktrins fortalere sig rigtig meget for, hvordan den eksisterende politiske regulering påvirker seniorernes arbejdsmarkedsadfærd - i en retning, der absolut ikke flugter med de neoliberale normer. Efterlønsordningen giver f.eks. seniorerne øget frihed og incitament til at trække deres arbejdskraft tidligere ud af arbejdsmarkedet, end virksomhederne og den neoliberale vision kunne ønske sig.

Med disse skævheder i både analyse og kritik er brændpunktet for de neoliberale svar og strategier samtidig givet. De neoliberale strategier handler først og sidst om, hvordan det vil være muligt at ændre de enkelte seniorers livsvalg i forhold til arbejdsmarked, tilbagetrækning og pension. De handler nærmest udelukkende om, hvordan man gennem forringelser og afskaffelse af velfærdsstatens pensions- og tilbagetrækningsordninger kan ændre på seniorernes incitamenter og livsmuligheder i retning af senere tilbagetrækning.

Angrebepunktet for den neoliberale strategitænkning er den måde, som velfærdsstatens alders- og tilbagetrækningspolitik påvirker og 'forvrænger' seniorernes livsvalg. Derfor kan det være hensigtsmæssigt med et kort overblik om den danske alders- og tilbagetrækningspolitik, inden den neoliberalt orienterede strategitænkning analyseres nærmere.

Velfærdsstatens alders- og tilbagetrækningspolitik

Velfærdsstatens alders- og tilbagetrækningspolitik kan overordnet karakteriseres som en lang række

af kollektive samfundsbeslutninger om at modvirke den utryghed, ufrihed og ulighed i livsmuligheder, der løbende produceres i de sociale magtforhold omkring seniorernes arbejds- og tilbagetrækningspraksis. Det rækker fra lovgivning mod aldersdiskrimination på arbejdsmarkedet over seniorjob og andre arbejdsmarkedstiltag til at forbedre jobmulighederne for arbejdsløse seniorer til særlige vilkår og rettigheder for ledige seniorer til attraktive tilbagetrækningsmuligheder i form af efterløn, seniorførtidspension og ikke mindst folkepension:

- Den første danske alderdomsforsørgelseslov "Lov om alderdomsunderstøttelse til værdige trængende uden for fattigvæsenet" fra 1891 indførte den første 'pensionsalder' ved at bestemme, at der ved trang skulle ydes alderdomsforsørgelse uden fattighjælps virkninger til personer over 60 år;
- Lov om aldersrente i 1922 forhøjede pensionsalderen til 65 år, dog med en dispensationsadgang for personer over 60 år;
- Socialreformen i 1933 indførte rets- og forsikringsprincippet for henholdsvis invalide- og alderspension, hvor princippet var, at man forsikrede sig for at kunne få udbetalt en retsbestemt ydelse, som ikke længere skulle være trangsbestemt baseret på et skøn. I 1936 blev aldersgrænsen igen sat ned til 60 år.
- I 1946 blev aldersgrænsen atter forhøjet til 65 år, dog med genindførelse af dispensationsbestemmelserne
- Folkepensionsreformen i 1957 gjorde folkepensionen universel i form af ret til folkepensionens mindstebeløb for alle. Aldersgrænsen blev fastsat til henholdsvis 62 år for enlige kvinder og 67 år for andre, og der indførtes en dispensationsadgang. Samtidigt indførtes det såkaldte folkepensionsbidrag, der opkrævedes sammen med indkomstskatten.
- Folkepensionsbidraget eksisterede frem til 1987-skattereformen, hvor det indarbejdedes i den almindelige statsskat. Dermed blev den universelle folkepension finansieret gennem den almindelige progressive beskatning, som vi kender det i dag;
- Folkepensionsalderen blev fastsat til 67 år for alle i forbindelse med pensionsreformen i 1984. Samtidig gennemførtes et sammenhængende system for førtidspension. Førtidig folkepension var indført fra det fyldte 60. år i 1970, og i 1977 nedsattes aldersgrænsen for førtidspension til 55 år.
- Efterlønsordningen i 1979 gav arbejdsløshedsforsikrede en ret til at kunne trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet fra 60-årsalderen,
- Adgang til delpensionering for de 60-66-årige i 1987.
- Efterlønsreformen fra 1998 havde til formål at øge tilbagetrækningsalderen ved bl.a. at give en større økonomisk tilskyndelse til at blive længere på arbejdsmarkedet og ved at gøre efterlønnen mindre attraktiv;
- Tilbagetrækningsreformen i 2011 havde til formål at øge tilbagetrækningsalderen yderligere. Det skete bl.a. ved efter en indfasningsperiode at forkorte efterlønsperioden til tre år med start, når man er 62 år.

Udviklingen i det 20. århundrede politik omkring folkepensionsalder, mv. har været karakteriseret af en stadigt voksende samfundsmæssig anerkendelse af et fælles samfundsansvar for at modvirke en usikker og utryk alderdom. Disse reformer og ikke mindst udbygningen af folkepensionen er udtryk for en stadigt mere udbredt samfundsmæssig villighed til at redistribuere en del af de samfundsskabte værdier til dem, der efter en vis alder har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet.

Den universelle skattefinansierede folkepension er gennem årene blevet udtryk for en stadigt mere omfattende omfordeling af værdier til landets pensionister. Folkepensionen er gået fra at være trangsbestemt for de få til at være universel for alle.

Udviklingen i den gennemsnitlige levealder har samtidig gjort, at der gradvist blev langt flere, der stadig lever, når de når den lovfastede folkepensionsalder. Flere og flere har op gennem det 20.

århundrede fået gavn af folkepensionen fra 67 år⁹.

Fra 1960 til 1995 voksede den gennemsnitlige levetid for 60-årige med ½ måned om året. Fra 1995 og frem voksede den endnu hurtigere, nemlig med ca. 2 måneder om året, vel at mærke uden at folkepensionsalderen blev sat tilsvarende op¹⁰.

Den blev tilmed sat ned fra 67 år til 65 år fra 2004. Velfærdsstatens pensionspolitik var takket være en udbredt villighed til at øge omfordelingen til pensionister i stand til at omsætte en stigende gennemsnitslevealder til en længere og længere gennemsnit tid på folkepension, og forlængelsen af den offentlige støtte til den tredje alder og pensionistlivet kunne tilmed ske i forholdet 1:1.

Hele udviklingen af den danske tilbagetræknings- og pensionspolitik har befordret og understøttet en række ændringer i seniorernes arbejdsmarkeds- og tilbagetrækningsmønstre og hertil knyttede ældreadfærdsnormer. Velfærdsstatens ældrenormer er bl.a. blevet stadigt mere forbundet med en forestilling og et ideal om det ønskværdige i en frivilligt valgt tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet på et tidspunkt, der for den enkelte muliggør en særlig efterfølgende livsfase i form af 'den tredje alder'. Den tredje alder forstås her som en særlig livsfase efter arbejdslivet, inden udfoldelsesmulighederne hæmmes for meget af sygdom og nedsat funktionsevne.

Den tredje alder som begreb og som livspraksis er således et historisk produkt af bl.a. velfærdsstatens tilbagetræknings- og pensionspolitik. I velfærdsstaten har forestillingen om den ønskværdige og dermed legitime 'ret' til en tredje alder erstattet den sure moralske og økonomiske 'pligt' til at blive ved med at arbejde, så længe man kan, inden et eventuelt kort, passivt og afhængigt 'otium'.

Neoliberalisering af alder

Hermed har vi et rimeligt præcist billede af det, som en neoliberal strategi er oppe imod.

Det stod hurtigt klart for bl.a. Venstres daværende formand Anders Fogh Rasmussen, at folkepensionsalderen sammen med efterlønsordningen udgjorde de mest markante fjendebilleder. Både borgerlige politikere og de fleste mainstream-økonomer anså disse to ordninger for at være årsag til det største dræn af seniorarbejdskraft fra arbejdsmarkedet. Efterløn og folkepension ved 65 år blev anset for at være de velfærdsgoder, der bremser virksomhedernes og samfundsøkonomiens vækst allermest. Hertil kommer, at begge disse ordninger allerede kostede mange skattekroner, og der var kun udsigt til at de ville blive endnu dyrere i fremtiden og dermed kræve endnu mere økonomisk omfordeling over skatten. Uden efterløn og tidlig folkepension vil skatten derimod lettere sættes ned, og det var et traditionelt højt prioriteret politisk mål for de borgerlige partier.

Men det var ikke nok at udpege de love og regler omkring pension og tilbagetrækning, man ønskede at ændre. Den alvorlige udfordring set fra neoliberalismen var, at der eksisterende en udbredt folkelig lyst og politisk vilje til at udvide og forlænge den tredje alder i noget nær forholdet 1:1 i takt med en stigende gennemsnitsalder. Her lå den virkelige strategiske udfordring. Der skulle skabes en folkelig accept af at ændre på efterløn og folkepension. Grundlæggende var den strategiske udfordring for de neoliberalt tænkende politikere ved starten af det 21. århundrede at finde ud af, hvordan man kunne få bugt med den folkelige opbakning til velfærdspolitikken 1:1 formel for forlængelse af den tredje alder i takt med stigende gennemsnitslevealder. Hvordan kunne man ændre dette til opbakning eller i det mindste passiv accept af en tilsvarende 1:1 formel, der siger, at arbejdslivet skal forlænges i takt med stigende levealder? Dét var neoliberalismens afgørende strategiske udfordring i Danmark.

De neoliberalistisk inspirerede politikere og strateger var med andre ord nødt til at forholde sig strategisk til hele dette velfærdsstatslige kompleks af tilbagetrækningsmuligheder, samfundsnormer og senioradfærdsmønstre. Det var ikke at være imod de fremherskende muligheder, normer og

adfærdsmønstre blandt nuværende og kommende seniorer. Man måtte finde nye veje til at påvirke og ændre den folkelige opbakning til disse normer og adfærdsmønstre.

Ud fra et normativt neoliberalt dogme var det derfor indlysende, at neoklassiske økonomer og neoliberale politikere fra slutningen af det 20. århundrede satte ekstra fokus på at tale alle problemerne med 'tilbageføringsincitament' og 'ældrebyrde' op til alarmerende højder. Men som den offentlige debat om bl.a. begrebet 'ældrebyrde' hurtigt skulle vise, var selve det at pege fingre ad ældrebyrden ikke just nogen firsporet motorvej til folkelig opbakning bag kravene om at afskaffe efterlønnen og forhøje folkepensionsalderen. Der måtte findes andre veje frem.

Her kom Uffe Ellemanns valgnederlag i 1998 indirekte til at vise vej. Toneangivende neoliberalt inspirerede politikere som Anders Fogh Rasmussen og Claus Hjort Frederiksen drog nemlig hurtigt den konklusion på Uffe Ellemanns valgnederlag, at det i almindelighed ville være halsløs gerning at forsøge at skaffe direkte folkelig opbakning til selve de neoliberale normer og visioner. Der ville ganske enkelt ikke være tilstrækkeligt megen vælgeropbakning til at gå efter et frontalt opgør med efterlønsordningen og højere folkepensionsalder. Tilsvarende var der ikke just meget salg i en neoliberal moralprædiken om øget individuelt ansvar for selv at spare mere op til pensionstilværelsen.

Anders Fogh Rasmussens minimalstatsbog kunne således ikke umiddelbart omsættes til brugbar neoliberal politisk strategi

¹¹. Heller ikke på tilbageførings- og pensionsområdet. Dertil havde danskerne i alt for høj grad taget velfærdsfortællingen til sig. Der var ved indgangen til det 21. århundrede alt for stor demokratisk opbakning til en stadigt stigende omfordeling af samfundsværdier til gavn for en lang og aktiv tredje alder efter arbejdslivet. Derfor måtte en effektiv dansk strategi for neoliberalisering af alder og pension nødvendigvis gå andre veje. Der måtte findes mere folkeligt acceptable veje og begrundelser for at gennemføre de neoliberale angreb på efterløn, folkepension, mv.

Institutionaliseringen

Den strategi, der skulle vise sig at blive succesfuld institutionalisering, kan anskues som en særlig vellykket variation af Anders Fogh Rasmussen og Claus Hjort Frederiksens nye strategi for deres liberalistiske samfundsprojekt. Da de i 1998 overtog magten i Venstre besluttede de sig for, at Venstre skulle gå, det som Claus Hjort Frederiksen meget præcist kaldte den stille liberale revolutions vej. Først skulle der gennemføres en grundig bearbejdning af de folkelige normer og værdier. Først derefter kunne der gennemføres egentlige liberale reformer, fordi de så kunne præsenteres som gennemførelse af 'velfærdslofter' til befolkningen ¹².

Den såkaldte velfærdsaftale i 2006 kan ses som et toppunkt i denne strategi. Det grundlæggende politiske greb, som Anders Fogh Rasmussen og Claus Hjort Frederiksen viste sig at mestre, var at omformulere rå neoliberalisering af tilbageføring og folkepension til liberale velfærdslofter til befolkningen.

Startskuddet kom i 2003, da VK-regeringen nedsatte en særlig velfærdskommission.

Velfærdskommissionen havde ifølge VK-regeringen til formål at skabe grundlag for en bred og offentlig debat om sikringen af fremtidens velfærd. Modsat et utal af tidligere kommissionsarbejder var målet ikke, at selve kommissionsarbejdet skulle udarbejde forslag til konsensuslovgivning. Målet var derimod alene at forberede befolkningen på det, som regeringen med et gennemgående udtryk kaldte de nødvendige beslutninger om reformforslag, der kunne "sikre grundlaget for social tryghed og balance samt et velfungerende velfærdssystem i fremtiden."

I forhold til Velfærdskommissionen var det kampen om sjælene, der var det vigtigste for Anders Fogh Rasmussen. Han og Claus Hjort Frederiksen var helt på det rene med, hvor nødvendig denne kamp var. De var samtidig overbeviste om, at det var en kamp, der kun kunne vindes ved at gøre angrebene på velfærdsstatens tilbageførings- og pensionsordninger til et nødvendigt og acceptabelt offer for at kunne sikre et velfungerende velfærdssystem i fremtiden. Derfor prioriterede

Anders Fogh Rasmussen og Claus Hjort Frederiksen at opbygge en særlig økonomisk historiefortælling. Det skulle hurtigt vise sig, at denne fortælling var ganske anderledes end neoliberalismens oprindelige eventyrfortælling.

'Hulemanden' Anders Fogh Rasmussen havde brug for hjælp fra økonomiske eksperter, mv. De kunne langt mere troværdigt end ham formidle en historie om, at det ville være nødvendigt at forringe folkepension og efterløn, hvis man skulle sikre fremtidens velfærd. Det viste sig da også at være effektivt at overlade det til Velfærdskommissionens regeringsudnævnte økonomiske eksperter ringe så højt og så længe som muligt med de demografiske alarmklokker. Først derefter var Anders Fogh Rasmussen og hans regering i stand til selv at påtage sig rollen som velfærdens redningsmænd.

Velfærdskommissionen blev med andre ord sat til det ikke nødvendigvis nemme arbejde med at legitimere de ønskede og påtænkte angreb på efterløn og folkepension. Set i det historisk bakspejl kan man konstatere, at økonomerne i Velfærdskommissionen og senere Arbejdsmarkedskommissionen var til god - og formodentlig nødvendig - hjælp for det neoliberale projekt.

Sideløbende med dette bidrog Anders Fogh Rasmussen-regeringens skattestop til at lukke en anden flanke i kampen om sjælene. Efterhånden som flere og flere i befolkningen tog selve tankegangen om at sætte en stopper for skattestigninger til sig, vandt tankegangen også gradvist indpas hos både Socialdemokratiet og (mere nølende) SF. Derfor blev det gradvist lettere for Anders Fogh Rasmussen og ligesindede at fjerne skattestigninger fra det politiske landkort, selv om det i den foregående periode havde været en oplagt, velprøvet og folkeligt accepteret svar på stigende omkostninger til folkepension og efterløn.

I starten af 00-erne fremmanede de i øvrigt alt andet end sikre demografiske fremtidsprognoser en alt andet end uoverkommelige omfordelingsudfordring. Med uændrede tilbagetrækningsordninger og større generationer, der levede lidt længere, ville der 10-20 år ud i fremtiden skulle omfordeles lidt flere værdier til gavn for dem, der til den tid ville gå på pension. Havde det ikke været for hele den politiske retorik og debat om skattestop og skattelettelser, ville det have været mere end nærliggende at gøre en række beskedne skattestigninger til svar på dette omfordelingsproblem. Så ville 'ældrebyrden' have været mere end overkommelig. Men der var kun få, der dengang talte for en sådan løsning under VK-regeringen og senere under Helle Thorning Schmidt-regeringen. De få, der gjorde det, var imidlertid tilstrækkeligt politisk marginaliserede i både de politiske partier og den offentlige debat. De nåede aldrig at få reel politisk indflydelse. Det lykkedes ikke for alvor at udfordre 'nødvendigheden' af at lade seniorerne arbejde længere og længere.

Denne orkestrerede bearbejdning af den offentlige debat og vælgerne var efter alt at dømme en af de afgørende årsager til, at Fogh-regeringen, Socialdemokraterne, Dansk Folkeparti og Det Radikale Venstre i 2006 uden større folkelige protester kunne indgå den såkaldte velfærdsaftale om at lade efterløns- og folkepensionsalderen gradvist stige i med levetiden for en 60-årig.

Selve aftale blev meget udtrykkeligt begrundet med, at de 'nødvendige' ændringer var så 'nænsomme', som de kunne være, hvis de samtidig skulle "sikre balance i velfærdssamfundets økonomi mange årtier frem, selv om vi bliver mange flere ældre og færre i de erhvervsaktive aldre", så Danmark i forhold til andre lande er "ekstraordinært godt forberedt på de fremtidige udfordringer".

Forud for velfærdsaftalen havde en række ungdomsorganisationer med støtte fra op mod 100 faglige organisationer og elevorganisationer forsøgt at forhindre 'velfærdsforringelserne' gennem demonstrationer i flere af landets byer demonstrationer med deltagelse fra i alt mellem 65.000 og

110.000 deltagere. Selv om dele af regeringens reformønsker på bl.a. SU- og efterlønsområdet udgik, formåede demonstrationerne imidlertid ikke at forhindre Fogh-regeringen i at få bred politisk opbakning til og en vis folkelig accept af, at folkepensionsalderen ud i fremtidens ville blive sat op i takt med den stigende levealder.

Velfærdsaftalen gik langt. Rigtigt langt. Den gik politisk så langt, at man lod folkepensionsalderen blive ved med at stige ud i fremtiden. Selv om beregningerne viste, at det demografiske pres fra de store efterkrigsårgange ville aftage frem mod 2040, kunne der ikke opnås politisk enighed om i det mindste til den tid at give plads til et stop for den stigende folkepensionsalder. Velfærdsaftalen var og er i den grad en meget vidtrækkende 1:1 forlængelse af arbejdslivet i takt med stigende gennemsnitslevealder.

Efter Anders Fogh Rasmussen-regeringens vellykkede angreb på efterløn og folkepension, overtog Lars Løkke Rasmussen statsministerposten og den videre neoliberaliseringsproces. Lars Løkke Rasmussens strategi har været en noget anden og med et noget mere broget resultat. Lars Løkke Rasmussen har i langt højere grad satset på en række mere dristige forsøg på yderligere at trykke sømmet i bund med afskaffelse af efterlønnen og yderligere forhøjelser af folkepensionsalderen. Nogle med større succes end andre. Dette strategiske skift var tydeligvis baseret på, at Lars Løkke Rasmussen som Anders Fogh Rasmussens efterfølger havde langt større hang til ideologisk chancerytteri, hvor der i højere grad blev gamblet politisk ved at udfordre befolkningen på deres velfærd.

¹¹ Med den såkaldte tilbagetrækningsreform i 2011 som den mest vellykkede Lars Løkke Rasmussen-intervention i det blå politiske maskinrum.

Socialdemokratiets bidrag

Socialdemokratiets bidrag til denne udvikling og legitimering af neoliberal tilbagetræknings- og pensionspolitik er bemærkelsesværdig. Mogens Lykketoft tog som finansminister det første skridt, da han efter en række finansministerielle analyser af udviklingen i udbuddet af arbejdskraft og dens betydning for finansieringen af den fælles velfærd tog initiativ til den første efterlønsreform i 1998 med den begrundelse, at reformen var økonomisk nødvendig af hensyn til fremtidens velfærd og politisk nødvendig for at tøjle de borgerlige partiers angrebslyst over for hele efterlønsordningen. Det var ifølge Mogens Lykketoft og Socialdemokratiet nødvendigt at forringe for at bevare og forsvare velfærdssamfundets tilbagetræknings- og pensionsordninger. Det var grundlæggende en økonomisk fortælling, der indskrev Socialdemokratiet i den samme nødvendighedens politik som de borgerlige. Det var også i den socialdemokratiske optik nødvendigt at sikre velfærden i fremtiden ved at neoliberalisere pension og tilbagetrækning. Tempoet og de helt konkrete tiltag kunne man være uenige om, men ikke retningen og nødvendigheden af at gå i den retning. Socialdemokratiet var partiet med foden på bremsen og ikke speederen. Denne økonomiske historiefortælling og dette arbejdsudbudsparadigme blev skabt under Poul Nyrup Rasmussen og Mogens Lykketoft og blev kun forstærket og cementeret, da Helle Thorning Schmidt som ny formand for Socialdemokratiet i 2006 indgik velfærdsforliget med de blå partier om en stadigt stigende efterløns- og folkepensionsalder.

Med finanskrisen i 2008 og den efterfølgende europæiske sparepolitik blev hele denne fortælling om nødvendigheden af at arbejde længere for at have råd til fremtidens velfærd yderligere cementeret folkeligt og politisk. Efter finanskrisen er den økonomiske historiefortælling om nødvendigheden af at spare på de offentlige udgifter yderligere blevet institutionaliseret i form af finanspagt, budgetlov, økonomiske femårsplaner og løbende råderumsberegninger, osv.

I dag der institutionaliseringen så omfattende, at det automatisk vil give anledning til store overvejelser og politiske beslutninger om de økonomiske rammer for vores sundhedsvæsen, plejehjem, daginstitutioner, osv., hvis et flertal i Folketinget f.eks. skulle beslutte at sætte en stopper

for de stadige forhøjelser af folkepensionsalderen. Med en så omfattende institutionalisering er det blevet en ekstraordinært krævende opgave for Socialdemokratiet at opsige velfærdsforliget fra 2006, sådan som det er blevet foreslået af venstrefløjens og dele af fagbevægelsen. Det er på ingen måde noget, Socialdemokratiet bare kan gøre fra den ene dag til den anden.

Selv det begrænsede opbrud fra selve politikken i velfærdsforliget, der er kommet til udtryk med Socialdemokratiets forslag om tidligere pension, er en politisk-økonomisk krævende sag – for både Socialdemokratiet selv og for venstrefløjens. Socialdemokratiet har på nuværende tidspunkt hverken den politiske vilje eller de politiske forudsætninger for at undsige velfærdsforliget. Det er partiet slet ikke parat til på indeværende tidspunkt. Derfor har partiet da også omhyggeligt fundet ny ekstra finansiering i form af højere skatter og afgifter på foreløbig 3 mia. kr. årligt til at finansiere en tidligere folkepension for de nedslidte. Dermed vender partiet reelt tilbage til tidligere tiders omfordelingsvar på at finansiere en bedre tredje alder. Men det sker vel at mærke uden at bryde direkte med velfærdsforliget fra 2006.

Konklusion

Danmark er i dag helt i front, når det gælder om at sætte pensionsalderen i vejret. Ingen andre lande er gået så langt så hurtigt. Det må grundlæggende betegnes som en succes og sejr for en politisk neoliberalisering af alder og pension og et nederlag for en fortsat videreudvikling af velfærdsstatens tilbagetræknings- og pensionspolitik.

Når det er nået dertil, skyldes det hverken en umiddelbar sejr for neoliberale normer og værdier eller en ydre økonomisk nødvendighed. Den primære årsag til den neoliberale succes har været det, man kan kalde et strategisk held. Det generelle strategiske skift, som den neoliberale 'hulemand' Anders Fogh Rasmussen foretog som følge af Uffe Ellemanns valgnederlag i 1998, kom også til at omfatte et vellykket forsøg på at afskaffe efterlønnen og forhøje folkepensionsalderen, hvor styrken og succesen lå ganske fjernt fra 'det neoliberale eventyr'. Det var ikke de neoliberale ideer og visioner, der sejrede. Den virkeliggjorte neoliberalismes politik hentede tværtimod sin accept og opbakning hos bredere sociale klasser og lag gennem en række særligt udviklede og tilpassede økonomiske velfærdsfortællinger. Det var ikke mindst en økonomisk fortælling om, hvordan en stigende gennemsnitslevealder ville komme til at true vores fælles velfærd, hvis vi ikke i tide besluttede os for at arbejde længere og forringe velfærdsstatens tilbagetræknings- og pensionsordninger. Det var den velfærdsfortælling, som Socialdemokratiet undervejs købte ind på, og som venstrefløjens viste sig ude af stand til for alvor at gå effektivt op imod.

I dag er vi nået dertil, hvor alle dem, der er tiltænkt at skulle arbejde 'så længe de kan', i stadigt stigende grad tvivler på, at de kan – og vil – arbejde så længe, som det politiske flertal på Christiansborg mener, at de skal. Fortællingen er ved at miste troværdighed.

Vi vil gerne sikre vores velfærd i fremtiden. Men vi er begyndt at tvivle på, om kan og skal ske ved, at vi arbejder længere og længere. Så længe, at mange af os risikerer at gå mere eller mindre glip af den tredje alder, vi stadig ser frem til. En bevægelse for mere skat og mere omfordeling til mere tredje alder er så småt ved at se dagens lys.

¹ F.eks. Joseph Stieglitz: *Freefall: America, Free Markets and the Sinking of World Economy*, New York 2010

² Hvis neoliberalismen alene forstås og analyseres som idépolitisk dogme, fører det nemt til den efter min opfattelse

forkerte politiske konklusion, at neoliberalismens sejrsgang helt ind i de socialdemokratiske rækker bedst overvindes gennem et idépolitisk alternativ i form af progressive, venstreorienterede eller socialistiske ideer. Den politiske devise bliver her, at venstrefløjen har brug for nye venstreorienterede visioner og ideer, der 'sælger' bedre end neoliberalismen til folket, vælgerne eller arbejderklassen.

[3](#)[□] Philip Mirowski and Dieter Plehwe (eds): *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Cambridge 2009

[4](#)[□] En af pointerne i denne artikel er netop, at neoliberaliseringen af alder og pension har været så sejrrig i Danmark, fordi der er sket en tilpasning til en virkelighed, der ikke svarede til de neoliberale dogmer, jf. nedenfor.

[5](#)[□] Begrebet hverdagsmoral bruges her som et begreb for det, som den italienske marxist Antonio Gramsci (1881-1937) betegnede med det italienske begreb *senso comune* (ofte misvisende oversat til *common sense*), dvs. som en betegnelse for 'ikke-filosoffernes filosofi', det sæt af ofte indbyrdes modstridende verdensanskuelser, som enkeltpersoner og bredere sociale grupper mere eller mindre ukritisk gør sig.

[6](#)[□] Den sejrende neoliberalisme forstås således ud fra Karl Polanyis begreb om 'embedded market economy'.

[7](#)[□] Reelt kan man rejse det spørgsmål, om ikke neoliberalismen går endnu længere, nemlig til at hævde, at vi i en verden uden statslige tilbagetrækningsincitamenter selv mere eller mindre automatisk selv vil vælge at arbejde så længe som muligt ud fra rationelt egoistiske nyttebetragtninger.

[8](#)[□] Bert De Vroom, Einar Øverbye: *Ageing and the Transition to Retirement. A Comparative Analysis of European Welfare States*. London 2004.

[9](#)[□] Da den første aldersforsørgelseslov kom i 1891, var middellevetiden for 0-årige for de, der var født omkring 1840, henholdsvis 45 og 43 år for piger og drenge. Dermed var det de færreste, der levede længe nok til at nå datidens pensionsalder på 60 år. For de, der blev født 100 år senere i 1940'erne, var middellevetiden steget med ca. 13 år til henholdsvis ca. 68 og 66 år for kvinder og mænd. Pensionsalderen var derimod kun steget med 5/7 år til 65/67 år. Fra at være noget af en sjældenhed blev det almindeligt, at man levede længe nok til at nyde godt af folkepensionen.

[10](#)[□] I løbet af de seneste 20 år er levetiden for 60-årige mænd og kvinder steget med henholdsvis 4,2 år og 3,4 år, svarende til en gennemsnitlig stigning på henholdsvis 2,5 og 2 måneder om året.

[11](#)[□] Det var ikke hyldest og bekendelse til den neoliberale alders- og pensionsideologi, der manglede hos Anders Fogh Rasmussen. I bogen *Fra socialstat til minimalstat* skriver han f.eks. (s. 8): "Lad mig blot nævne et par eksempler på forskellen mellem det frie menneskes natur og slavenaturen.

Hvis al pension skal tilvejebringes ved privat opsparing, er borgerne entydigt interesserede i lavest mulige skatter, størst mulig frihed til at foretage privat opsparing og i stærkest mulig retlig og økonomisk beskyttelse af den private opsparing. Den enkelte borgers krav på fremtidige pensioner vil helt nøje blive bestemt af villigheden til at give afkald på her-og-nu-forbrug til gengæld for opsparing til pension i alderdommen. Hvis al pension derimod skal tilvejebringes af og udbetales fra statskassen, så vil den enkelte borger straks rette blikket mod statskassen for selv at få en maksimal andel af kagen. Regeringen vil ikke blive bedømt på dens evne og vilje til at udvide friheden for den enkelte borger, men på dens evne og vilje til at indskrænke friheden ved større skatteudskrivning til højere statsbetalte pensioner.”

¹² Jf. bl.a. Bent Gravesen: *Arbejdsmarkedspolitikken afskaffelse*, [Kritisk Debat 2009](#).

¹³ I bogen *Projekt Løkke* argumenterer forfatterne Tanja Frederiksen og Sigge Winther Nielsen overbevisende og detaljeret for, at Lars Løkke Rasmussen i hele sit politiske liv har været en modig ideologisk chancerytter. Nærmest fra dag ét som minister under Anders Fogh Rasmussen har han kedet sig med kun at gennemføre Foghs løfter til vælgerne. Ifølge de to forfattere er Lars Løkke Rasmussen manden for hvem det har været helt naturligt, at alt er "sat på ét politisk bræt", hvor han "gambler med sin økonomiske plan og udfordrer befolkningen."